

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פעולותיה של האקדמיה ללשון העברית

מאה שנים מבדילות בין עם אילם-שפה לעם, ששפתו שגורה בפיו בדרך הטבע. פלא הדיבור, שעליו גאוותנו, לא היה נס מן השמים. בזכות אנשים בעלי חזון, שהידוע ביותר בהם הוא אליעזר בן-יהודה, הפכה לשון של כתב ללשון חיה, ובפי רבים מיושבי הארץ לשון-אם ממש. כל הניסיונות שנעשו עד לפני מאה שנים מחווירים לעומת המפעל של אותה קבוצת אנשים שהיו לאגודה אחת ונתפרסמה ברבים בשם "ועד הלשון", הוא ועד הלשון שמאז קום המדינה הסב את שמו ל"אקדמיה ללשון העברית".

לא הרי ועד הלשון בימיו הראשונים כהרי האקדמיה ללשון העברית. ועד הלשון פנה אל הקהל "עברי דבר עברית". היום, כמדומה, אין עוד צורך בפנייה כזאת אל הציבור. אפשר שראוי היום לפנות אל הציבור ולהציע לו "דבר עברית נכונה". אמת, גם היום עוד שגורות בפינו מלים לא-עבריות למושגים רבים, אבל מלים אלו רבות מהן יש כנגדן מלים עבריות, ומיעוטן עדיין הן צריכות לבוש עברי. אבל למרות כל הלעזים שאדם מתבל בהם את לשונו אם במתכוון למען הרושם, אם שלא במתכוון מחסרון דעת, אין ספק, שרוב מניינן של המלים עבריות הן אלא אם כן נועדו מלכתחילה לשים ללעג את הלעזות.

האקדמיה מקיימת גם היום ועדות הדנות בחידושי מלים, ואולם מלים אלו רובן בתחום המדעים הן, שבגלל התפתחותם המהירה בשנים האחרונות הם צריכים למלים עבריות לבטא בהן את המושגים החדשים. ועוד גם זאת: צורכי החיים מעלים לפעמים מלים לועזיות בראש החדשות ובשיחות היום, והן זועקות, כביכול, להתלבש בלבוש עברי. בדרך זאת באו לעולם המלים עיצומים, שדולה, תִּשָּׁר (כנגד סנקציות, לובי וטיפ) ומלים רבות דוגמתן. כל המלים נידונות בוועדות מיוחדות, שיושבים בהן מומחים במדעים השונים עם נציגי האקדמיה, וההצעות מובאות לידיעת מומחים שמחוץ לוועדה ולכל חברי האקדמיה. ההערות על הצעת המונחים נידונות שוב ושוב בוועדה עד שהן מובאות לאישור המליאה.

תהליך זה הולם את החקיקה בכנסת, שהאקדמיה כפופה לה מכוח החוק. על החלטותיה חותם שר החינוך והתרבות ויש להן תוקף של חוק. [חלושות שיני החוק הזה, ועברייני לשון אינם נענשים, ועל דרך ההיתול נוסף, שאילו נמצאה דרך של פיקוח והטלת קנס, אין ספק, שקופת המדינה הייתה מתמלאת עד גודש.]

עם סיום עבודת הוועדה מגיע שלב הפרסום. האקדמיה מוציאה לעתים מזומנות מילונים מקצועיים, שנועדו בעיקרם למומחים. מונחים היפים לציבור הרחב מתפרסמים בעלונים מיוחדים – לְמַד לשונך – ובשוליהם גם החלטות בענייני דקדוק.

התהליכים להחייאת הדיבור העברי בדור האחרון מתאימים לתהליכי ההתפתחות של דיבור האדם. בראשונה באות המלים, אחריהן דקדוקה של לשון. משנתמלא במידה רבה המחסור במלים, ראה ועד הלשון להשליט סדר במלים ולקבוע את דמותן בכל הנוגע לכתיבן ולצורתן.

אין עוד בעיה שהעסיקה את חכמי הלשון פרקי זמן ממושכים כל-כך כבעיית הכתיב. מקור הבעיה הוא, כמובן, מורשת הכתב העברי, שיש בו סימנים לעיצורים ולא לתנועות (המקבילות לאותיות u, o, i, e, a שבכתב הלטיני). הכתב העברי שאפשר את החיסכון בסימון התנועות מבוסס על העובדה, שעיקר משמעה של המלה כבר הוא נתון בשורש, ומשום כך הקורא מלים בהקשר, לא יתקשה להטות אותן ככל המתחייב מן העניין, שהן משתלבות בו. [נוהגים להעמיד כדוגמה בולטת את המלים האנגליות בכתיב שאין בו אותיות תנועיות: I LV Y. מה יבין הקורא משני העיצורים LV: LOVE או LEAVE? והלא תוספת התנועה יש בה כדי להבדיל כאן בין אושרו לאומללותו של הקורא. וכנגדן מלים הכתובות רק בעיצורים: בכתיב העברי, "אנך עזבך" או "אנך אהבך" יש בהן כדי לקבוע עובדה ברורה. ואף אמנם כתבו בימי קדם כתיב מעין זה ואנשים משכילים הצליחו לרוץ בקריאת הכתוב בו.] לימים נוספו אמות הקריאה אהו"י – לא בהחלטה מראש אלא בדרך הטבע. דוגמה אחת: "תישן", שבראשונה קראו את היו"ד העיצורית בה כמו את הלמ"ד במלה "תלמד", והיא חדלה ביום מן הימים להיות הגויה. היו"ד נשארה בכתיב כסימן לתנועת i והחלה לשמש כסימן לתנועה זו אף במקום שלא הייתה בו יו"ד מלכתחילה. תוספת אותיות אלו מעולם לא הייתה סדורה, לא במקרא, שרבות בו מלים הכתובות חסר שבחסר (רב = ריב, ישב = יושב, תלדת = תולדות) ולא בלשון שלאחר המקרא,

שנתרבו בה אמות הקריאה שלא בעקיבות. פתרון הניקוד שמלפני כאלף שנים ומעלה מכון היה מעיקרו להעמיד את המלים שבמקרא על דיוק הגייתן. מאחר שהכתיב נתקדש, לא היה אפשר לגרוע יו"ד או להוסיף אותה, לפיכך במקום שהייתה המלה "רב" בלא יו"ד (ויש כנגדה, כמובן, גם "ריב" ביו"ד) הסתפקו הנקדנים בתנועת חיריק בלבד. רק לפני כתשעים שנה(!) קבע דוד ילין, מחשובי החברים בוועד הלשון, כללי כתיב מדויקים, המבוססים על מהות ההברות והתנועות ההיסטוריות. כתיב זה הוא הידוע היום ככתיב המנוקד (שֶׁלֶחַן, קִצּוֹר, דְּבָרִית). בצד הכתיב הזה הוסכם, שתהיה נוהגת עוד שיטת כתיב, היא ידועה היום כשיטת הכתיב חסר-הניקוד (שולחן, קיצור, דיברתי) למעשה כתובות היצירות של כל הדורות לאחר המקרא בכתיב מלא, אלא שוועד הלשון החליט לקבוע לכתיב זה כללים מוגדרים. האקדמיה דנה בכללים האלה שוב ושוב, עד שלא ראתה עוד אפשרות להעמיד במקומם מערכת כללים טובה יותר, וסוף דבר, שהחליטה בשנת התשל"ח לסמוך את ידיה עליהם בידיעה גמורה שלמרות הפגמים שבהם, החלופות שהוצעו גרועות עוד יותר, שגם אם מתקנות הן במקום אחד, הן מקלקלות במקום אחר. כתיב זה הולך ונעשה נחלת רבים גם אם אותם הרבים אינם נוהגים בהם עקיבות, כפי שהכללים מחייבים (כללי הכתיב חסר הניקוד התפרסמו בחוברת **לשונו לעם** מחזור כא, קונטרס ו ובעלון קה של **למד לשונך**). השם "כתיב מלא" יש בו כדי להטעות, שהרי לא תמיד המלים מלאות ויו"ים ויו"דים. שיטת הכתיב מבוססת על מין איזון בין המלא לחסר, והאיזון הזה מתבסס גם על תמונת המלים כפי שהן במשך הדורות, ונקבעו לכתיבן בימינו כללים שיטתיים וברורים, הטעונים, כמובן, לימוד והרגל.

ולצורתן של המלים: המקרא, שדקדוקו ידוע לרבים, הוא עצמו מעמיד לבררה כמה אפשרויות בהגיית המלים. אם נצרף לדקדוק זה דרכי הגייה שהתפתחו בלשון חכמים, ונוסיף עליהן את מסורות העדות השונות, שלשון חכמים זו עצמה משתקפת בהן, תתקבל "תמונת מצב" שרבים ממטבעות הלשון בה אינם אחידים. מתפקידיה החשובים של האקדמיה ללשון העברית להורות על צורה אחת מועדפת לכל העם. עקרון ההעדפה הוא פישוט הדקדוק עד כמה שאפשר, בתנאי שפישוט זה לא יהיה בו כדי לסתור את מבנה הלשון מעיקרו או את כל המצוי במקורותינו. עקרון הפישוט גרם לכך שמלים רבות, שלא נהגו על-פי הכלל הרחב, יקבלו עליהן מעטה את

מרות הכלל. במקרא, למשל, צורות הריבוי של גִּלְגַּל ושל מוֹרֵג הן: גִּלְגָּלִים, מוֹרָגִים. אבל את צורות הריבוי האלה פטרה האקדמיה בהערה, שכך הן במקרא. אנחנו, כמובן, נאמר גִּלְגָּלִים ומוֹרָגִים כתצורות הריבוי הרגילה.

ועוד דוגמה: שמות רבים נמצאו בפי רבים כפולי משקל: סָעִיף – סָעִיף; אֶסְפָּן – אֶסְפָּן; דָּמִיּוֹן – דָּמִיּוֹן; רָשִׁיוֹן – רָשִׁיוֹן ועוד רבים כמותם. האקדמיה קבעה בהם כללים פשוטים, ובדרך כלל על-פי מנהגם של הבריות או על-פי אמות-מידה ברורות ופשוטות. דרך משל: היא קבעה שכל השמות שיש כנגדם נקבה, ואלה נחשבים בדרך כלל תארים או בעלי תכונה, יהיו במשקל פָּעִיל וכל השמות שאין כנגדם נקבה, ואלה נמנים על שמות-עצם גמורים, יהיו במשקל פָּעִיל. לפי זה ייאמר: וְרִיד, שָׁרִיר, סָעִיף, יָרִיד צָמִיג, אֵבֶל: יָדִיד וְנָצִיג. אמנם, הוצרכה האקדמיה להוציא מן הכלל שמות אחדים, בעיקר בשל ניקודם במקרא, כגון: גָּבִיר, נָצִיב וְכָסִיל מִזָּה, וְכָצִיר, קָצִיר, שָׁמִיר ועוד מזה. הן לא יעלה על דעת איש שנהפוך, למשל, את הַכָּסִיל לְכָסִיל, אֶף-עַל-פִּי שיש כסילה לצדו. לשון – ירושה היא בכל אומה, לא כל-שכן לשוננו, שימיה כימי עמנו. רק לשון מלאכותית כאספרנטו אינה נושאת על שכמה נטל ירושה. ברור, שאת רשימת היוצאים מן הכלל ריכזה האקדמיה לתועלת הרבים (עלון קסט של למד לשונך מביא לציבור הרחב את ההחלטות בעניין המשקלים הנזכרים כאן על כל פרטיהן).

או דוגמה אחרת: נקבע, שהמספרים הסתמיים נזכרים בלשון נקבה, ולא ישתנו לפי סימני החשבון, כגון: פחות, כפול ושווה. אנו אומרים אפוא: שלוש פחות שתיים שווה אחת. דרך זו כשרה היא על-פי לשון חכמים: ארבעים חסר אחת, וכך הוסכם לנהוג גם ב"חלקי". הסימן "חלקי" יהיה שקול כנגד סימני החשבון האחרים, שאין מתחשבים במינם. הצירוף "שלוש חלקי שלוש-עשרה" הוא אפוא צירוף נכון. לא כפי שמקובל היה להורות: שלושה חלקי שלוש-עשרה – המונה בלשון זכר, לפי שהוא מונה חלקים, והמכנה בלשון נקבה כדין מספר סתמי. כל המעיין בהחלטות האקדמיה בענייני הדקדוק, יבחין במאמציה לבטל יוצאים מן הכלל למען פשטות הלשון, ואם הדברים עדיין נראים מסובכים, ראוי לדעת שכל לשון תורה היא ולימוד היא צריכה.

אחד המפעלים החשובים ביותר בתחום הפעולות של האקדמיה הוא המפעל של המילון ההיסטורי. מטרת המפעל לחבר מילון מדעי רחב וכולל, ובו תולדותיה של כל מלה ושימושיה בכל הדורות (חוברת לדוגמה על

השורש ער"ב יצאה לאור בלשוננו מו, חוברת ג-ד). עד עכשיו נשלמה מלאכת האיסוף של לשון התנאים ולשונן של המגילות הגנוזות (תקופה המשתרעת משנת 200 לפני הספירה עד לשנת 300 לספירה). אוסף זה מחזיק כ-80 כרכים כתובים במחשב, והושקעה בו עבודת מחקר רבה בהשוואת כתבי-יד שונים, המאפשרים לעמוד על הגרסה הנכונה של כל מלה ומשמעותה המדויקת. והנה קצת דוגמאות: בתחילת מסכת ברכות נזכרת המלה "לאכול". בכתב-היד כתוב "לוכל", ובלי ספק היא הגרסה המקורית, שכן היא היא דרך לשון חכמים, שהמקור של פעלים שלא מן השלמים קשור בצורת העתיד: לִישֵׁב, לִיקַח, לִישֹׂא, לִיתֵן על-פי: יֵשֵׁב, יִקַּח, יִשֹּׂא, יִתֵּן. לוכל (במקום לֶאֱכֹל) על-פי יאֵכֹל, ועדות לדיוק הצורה הזאת: לומר מן יאֵמַר, השגורה בפינו עד עצם היום הזה. דוגמה אחרת ממסכת ראש-השנה: בני-מרון. מאז נתחדש צירוף זה התקשו הפרשנים להסבירו. והנה מתברר מכתב-היד, שלא "בני-מרון" כתוב בהם אלא "בנומרון", ונומרון מלה רומית היא, שפירושה גדוד של אנשי צבא, והכוונה שם, שבראש-השנה מתפקדים כל באי עולם לפני הקב"ה כגדוד של אנשי צבא לפני מפקדם. ומפני שמלה נדירה היא, נשתכחה משמעותה במשך הזמן, ועשו אותה שתי מלים והו"ו של "בנו" נשתנתה ל"ו"ד. אין הדברים האלה אלא שמץ מן הדיוקים שהמילון מצוין בהם. גם במדור של העברית המאוחרת נעשית פעולת איסוף ענפה, אבל עדיין לא הגיע לכלל כינוס שיטתי.

ולצורך השלמת הדברים נוסיף עוד ונאמר: האקדמיה עומדת בקשרים עם מוסדות המדינה ועם הציבור הרחב, המתבטאים בסיוע לכל הפונים אליה בשאלות בירור, מהן בטלפון מהן בכתב. כל הפונים זוכים לתשובה במאור פנים, שהרי המטרה העליונה היא לשמור על לשוננו, שתמשיך את רציפותה ההיסטורית אגב התאמתה לצורכי דורנו.